

Zaslíbená i zlořečená Amerika v knize Josefa Švédy odhaluje i české národní autostereotypy

Jiří Almer

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav hospodářských a sociálních dějin
jirimaiden.fun@seznam.cz

„Spojené státy jsou zemí, která v českém i evropském kontextu vždy vzbuzovala emoce a rozporuplné názory.“ Literární vědec Josef Švéda si dal za cíl zmapovat proměny obrazů Ameriky od druhé poloviny 19. století do současnosti, přičemž analyzoval literární texty z domácího prostředí (nikoli tedy díla exilová), především pak povahy cestopisné a fikční. V rámci toho se Švéda snaží pomocí diskurzivních obrazů USA zachytit i české národní autostereotypy a kriticky je interpretovat.

Vymezení autorem zkoumaného vzorku představuje hlavní problematickou stránku knihy. Švédu zajímají díla vydaná v českých zemích a určená primárně českému čtenáři. Analyzována je tak románová literatura považovaná za „vysokou“, dále tzv. střední proud, ale i šestákové romány či cestopisná literatura a texty novinářské provenience. Autoři těchto děl jsou dle Švédy osoby s vyšším kulturním kapitálem, s dostatkem prostředků k vycestování, v případě období státního socialismu i politicky prověření jedinci. Z vymezení nám tedy vypadá především exilová literatura jakožto potenciální korektor domácího diskurzu. Při zaměření se na autory s „vyšším kulturním kapitálem“ (jako například často citovaní Josef Václav Sládek, Marie Majerová či Radek John) se navíc v podstatě vyselektuje důležitý element jakéhosi literárního outsidera, za něhož by se za státního socialismu dal považovat samizdatový tvůrce, ze starších autorů by mě napadl například Ladislav Klíma, ze současnosti do jisté míry třeba akční umělec Milan Kohout. Přestože se Švéda hlásí k dědictví kulturních studií, jejich stěžejní teoretický rámec hegemonie v podstatě v knize zohledněn není, což lze předem chápat jako nedostatek.

Pro Švédu jsou v rámci teorií kulturních studií důležití především Marie Todorová, Edward Said a Larry Wolf, kteří pracovali s konceptem obrazu jiného („the other“). Ještě konkrétněji se tento koncept vztahuje k tzv. orientalismu, tedy stereotypnímu zobrazování východu v kontrastu k modernímu, technologicky rozvinutému a demokratickému západu, v němž USA zaujímá stále dominantnější pozici. Tento diskurz začal být patrný od druhé poloviny 19. století a znovu se vrátil po pádu železné opony, kdy západ zaostalému východu opět přinášel svobodu, demokracii a pokrok. Interpretaci vlastních národních autostereotypů prostřednictvím obrazů USA Švéda vytváří rovněž na základě této teorie, přičemž „rychlost“ Ameriky a oproti tomu opozdilost východu nalezneme v rámci pozitivních i negativních diskurzivních obrazů. Další teoretické přístupy pak Švéda zmiňuje až v rámci jednotlivých kapitol, například zásadní termín autoritativního diskurzu.

Plastický popis obrazů Ameriky začíná mýtem o zemi dobrodružství a bohatství, jenž se objevuje stále výrazněji od druhé poloviny 19. století. V tomto ohledu se jeví

téměř jako ideálně typický Josef Václav Sládek, který obdivuje americkou svobodu v kontrastu k rakousko-uherské monarchii a české malosti v jejím rámci. Negativní obrazy USA v této době pracují především s reprezentací země nebezpečí a zklamání. Mnohé postavy cestopisů (převážně v rámci tzv. protivystěhovaleckého diskurzu) zde tvrdě narazí a rády se vrací do své domoviny.

Amerika je ale také zemí práce, navíc rychlejší a efektivnější než na starém kontinentě. Zároveň je mnohými autory až karikována zdejší dolarová máníe, ovládající běžného Američana. Čech je pak v rámci honby za bohatstvím zobrazen jako citlivější a v rámci možností ohleduplný jedinec, proti němuž Američan působí jako kulturní barbar. Na tomto obrazu se pak částečně zakládá i kritika z levicového prostředí (např. František Soukup), zaměřená na podmínky původních i nově přistěhovaných dělníků. Tento diskurz přetrvává i do období první republiky (zde Švéda připomíná okřídlený diskurzivní obrat „za kapitalismus s lidskou tvář“), k němuž se nejen z levicových kruhů přidává i kritika pásové výroby a odcizení práce (Karel Čapek), jež je následně dána do kontrastu s autostereotypem zlatých českých ručiček.

Při zobrazování dalšího jiného — ne-američana — indiána a černocho se opět jako ideálně typický jeví J. V. Sládek. Ten na jednu stranu jakožto romantický básník indiány lituje a odsuzuje jejich krutý úděl (stěžejní obraz ušlechtilého divocho), ovšem zároveň uznává, že za účelem pokroku je jejich zánik nevyhnutelný. České postavy v různých románech jsou nezřídka obdařeny vlastností s indiány dobře vycházet, neboť mají samy zkušenost s porobou přicházející odjinud. Jakkoli se v narativech setkáváme s postavami hodných i zlých indiánů, stěžejně najdeme sympatickou postavu mezi černochoy. Ti jsou většinou paušálně zobrazováni negativně („vrozená vlnost černocho“); Švéda shrnuje, že s mýtem „ušlechtilého negra“ se ve zkoumaném vzorku neseťkal.

Celkově se tak český diskurz přidává k dobovému šovinistickému pohledu (Češi jsou přece jen součástí bílé nadřazené rasy/civilizace), že divochoy je nutné civilizovat, a to co možná nejdříve a třeba i násilím. V rámci rasismu a šovinismu českých autorů je také silně znát antisemitismus, kterého se navíc často drží levicoví autoři, kteří jinak obvykle rasismus vůči černochoům a indiánům kritizují.

Rasismus pak Švéda vidí jako jeden ze stěžejních motivů, který za doby státního socialismu používá kritický obraz země zlořečené. Kromě rasismu, imperialismu, neustále se zhoršujících podmínek dělníků (v kontrastu k boháčům posedlým dolarem) Švéda zmiňuje i obrazy USA jako země zločinnosti, drog, násilí a nebezpečí celkově, což je obraz sílící v období normalizace. V tomto ohledu se vrací i již dříve silný protivystěhovalecký/imigrační diskurz. Jak Švéda dodává, obraz Ameriky se v této době „vyznačuje enormní stabilitou“. Amerika zkrátka patří do dobového autoritativního diskurzu (viz výše), tedy do souboru oficiálních pravidel, jež musela být v textu dodržena, aby vůbec vyšel.

V době transformační se pak Švéda zaměřuje na autory, jimž jejich životní situace za pozdního socialismu dovolila vycestovat, jakmile režim padl (v některém případě i dříve). Jedná se především o Radka Johna, Martina Dejara či Jaroslava Kratěnu. Ti svými texty opět opěvují efektivitu kapitalismu, třebaže podobně jako v 19. století jsou i tito autoři konfrontováni se sociálním dnem americké společnosti. Literatura od druhé poloviny devadesátých let do současnosti (Švédův materiál je ohraničen hospodářskou krizí z roku 2008) je pak interpretována jako „pozvolné procitání

z amerického snu“, přičemž její autory považuje výraznou většinou za neetablované na literárním poli. Vrací se obraz odcizené, individualistické společnosti, vykořeněnosti migranta v ní a také kriminalita a drogy. „Ačkoliv je Amerika stále mnoha Čechy viděna jako ochránkyně svobody a demokracie ve světě, spousta z nich tuto víru opustila“, uzavírá knihu Švéda. Z polistopadových podnětů a celkové soudobé tekutosti interpretací pak Švéda syntetizuje obraz, jemuž dominuje téma soukromého vlastnictví a nedostatku prostoru pro alternativy.

Švédova kniha má nepochybně svou hodnotu už s ohledem na působivý korpus analyzovaných textů, ovšem chvílemi se v poměrně hutném obsahu ztrácí styčné body, a to i přes velmi důsledné členění a autorův poměrně čtivý styl. Teoretický základ měl být vyložen v samostatné kapitole, takto se chvílemi může zdát, že Švéda některé teorie dostatečně nevysvětlil, respektive nedohledal více teoretických pojetí k vyřešení ústřední otázky knihy a k selekci zdrojů výzkumu. Například tzv. projektování západu v podání Slavojě Žižeka (kdyby tedy zaznělo hned v úvodu) by stálo za to se věnovat pečlivěji, ještě lépe by bylo srovnat jej s Alexejem Yurchakem a jeho konceptem „imaginary west“. Švédou vymezený okruh analyzovaných textů svým způsobem čtenáře a navazující badatele připravil o mnoho zajímavých podnětů, například o kontrast mezi protivystěhovalickou a exilovou literaturou či o hledání skulin v autoritativním diskurzu (na což upozorňuje mimo jiné český následovník Yurchaka Michal Pullmann). Z hlediska obsahu pak postrádám „maličkosti“ typu diskurzu založeného na konspiračních teoriích a na prezentaci Ameriky jako centra spiknutí Nového světového řádu apod.

Ač bych z výše uvedených důvodů označil hlavní přínos knihy v souvislosti s autorovým primárním cílem za problematický, nemohu knize upřít hodnotu na rovině společenské. Při odhalování českých národních autostereotypů Švéda upozorňuje na velmi častý rasismus a šovinismus (a možná nejvíce antisemitismus), přičemž dědičtví Švédou analyzovaných textů se zdá mít vliv i na aktuální krizi evropských hodnot v souvislosti s uprchlickou vlnou, jak tento problém trefně pojmenovává slovinský profesor Mitja Velikonja. *Země zaslíbená, země zlořečená* tak nastavuje zrcadlo především nám samotným.

AD:

Josef Švéda: *Země zaslíbená, země zlořečená: Obrazy Ameriky v české literatuře a kultuře*. Pistorius & Olšanská, Příbram 2016. 440 s.